

Cumhuriyet Döneminde Urfa’da Sıtma Hastalığı ve Mücadele Yöntemleri (1923-1950)
Malaria Disease and Fighting Methods in Urfa in the Republican Era (1923-1950)

Arş. Gör. Mustafa DAĞ*
Berna TORKAK**

Özet

Salgın hastalıklardan biri olan sıtma, İnsanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe sahiptir. Hastalığın salgına dönüşmesi ve yeryüzünde etkili olması insanoğlunun doğaya hâkim olma mücadelesinin etkisiyle gerçekleşmiştir. Tarımla uğraşan toplumlarda varlığını yoğun olarak gösteren hastalık, Anadolu’nun da tarım bölgesi olmasından dolayı bu coğrafyada yaşayan halkın her dönemde mücadele ettiği salgınlardan biri olmuştur. Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti sağlıklı bir nesil yetiştirme politikası yürütmüştür. Bundan dolayı oluşan yeni kadro sıtma hastalığının yoğun olduğu bölgelerde hastalıkla mücadelede önemli adımlar atmıştır. Mücadele amaçlı önemli adımların atıldığı sahalardan biri de Urfa olmuştur. Urfa’nın bu sahada yer almasının nedeni sağlık şartlarının iyi olmaması ve halkın çoğunun kırsal kesimlerde ikamet etmesi sebebiyle hayvancılık ve tarımla uğraşmasından kaynaklanmaktadır. Tüm bu koşullar göz önünde bulundurularak Urfa merkez ve ilçelerde yaşayan halkın sıtma hastalığıyla imtihan süreci ve hastalıkla mücadelede kullanılan yöntemler ele alınarak sıtmanın toplum üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Hastalıkla mücadelede yerel basının rolü ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede sıtma hastalığı ve mücadele yöntemlerine dair bu çalışmada yerel basında çıkan haberler (Akgün, Işık, Urfa Postası, Urfa’da Milli ve Yenilik Gazeteleri), meclis konuşmaları, arşiv belgeleri ve Resmi Gazetede çıkan metinlerden istifade edilmiştir.

---

* Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseleri ve Medeniyeti Tarihi, 100/2000 Doktora Bursiyeri, mustafadag@harran.edu.tr ORCID: 0000-0003-4571-8115

** Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseleri ve Medeniyeti Tarihi, 100/2000 Doktora Bursiyeri, bernatorkak44@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1994-9956.

Anahtar Kelimeler: Sıtma, Bataklık, Urfa, Kinin, Salgın Hastalık.

Abstract

Malaria, one of the epidemic diseases, has a history as deep as the history of humanity. The fact that the disease turned into an epidemic and became effective on the earth was realized with the effect of the struggle of human beings to dominate nature. The disease, which shows its existence intensely in societies dealing with agriculture, has been one of the epidemics that the people living in this geography have struggled in every period due to the fact that Anatolia is also an agricultural region. With the proclamation of the Republic, the Republic of Turkey pursued a policy of raising a healthy generation. Therefore, the new staff has taken important steps in the fight against malaria in regions where the disease is intense. Urfa was one of the fields where important steps were taken for struggle. The reason why Urfa is located in this area is due to the poor health conditions and the fact that most of the people live in rural areas, dealing with animal husbandry and agriculture. Considering all these conditions, the examination process of the people living in the center and districts of Urfa against malaria and the methods used in the fight against the disease were discussed and the impact of malaria on the society was emphasized. The role of the local press in the fight against the disease has been tried to be discussed. In this context, in this study on malaria disease and its control methods, news in the local press (Akgün, Işık, Urfa Postası, Milli and Yenilik Newspapers in Urfa), parliamentary speeches, archive documents and texts published in the Official Gazette were used.

Keywords: Malaria, Swamp, Urfa, Quinine, Epidemic.

Extended Summary

Subject and Scope of the Research; In this study, which covers the years between 1923 and 1950, the effect of Malaria, which is one of the epidemic diseases that continued its effect intensely in the first years of the Republic, as it was in the pre-Republican period, in the province of Urfa and especially focused on the methods

of struggle. In particular, the role of the local press in the struggle will be emphasized. The main reasons for the disease, which started in the first years of the Republic in the Urfa region and showed its existence until 1950, can be cited as the fact that the majority of the population residing in the region lives in rural areas and makes their living from agriculture, and the living areas are unsuitable in terms of hygiene. Since the proclamation of the Republic coincided with the year 1923, it became a criterion for determining the start date of our study. Also II. The examination of the effect of World War II on the spread of the disease was decisive in limiting our study to the year 1950. Considering the space limitation that the study has examined, it has been determined as the city center and the districts connected to the center, as well as townships and villages. Since the role of the local press in the fight against the disease was evaluated, naturally one of the main topics of our study was the place and importance of the Urfa press in the fight against the disease. The study is handled as an introduction and three sub-titles. In the first title, the development process of malaria disease throughout the country was mentioned. After dealing with the fight against the disease in the second title, the role of the local press in this struggle is discussed as a sub-title. Under this heading, the measures and measures taken to combat the disease and prevent the epidemic are mentioned.

Purpose and Method of the Study; The aim of the study is to prevent malaria, which is one of the infectious diseases that caused serious social problems between 1923 and 1950, from turning into an epidemic, and to determine the socio-economic consequences by taking it under control throughout the province. The fact that the majority of the people of the region live in rural areas, the lack of attention to hygiene, the prevalence of swampy areas that accelerate the transmission of the disease, and the inadequacy of the health equipment, health personnel and health institutions that will serve in the struggle have caused the disease to increase from place to place. In this context, in our study, answers were sought by asking a number of questions to determine the socio-economic consequences of the disease among the people of Urfa and the developments and problems on public health. What is the

scope of the struggles carried out against the disease, which especially increases its severity in certain periods? What are the developments that cause the disease to show this increase? What are the measures taken by health institutions and municipalities as well as other institutions against the epidemic? What is the impact of the local press in the fight against the epidemic? What are the areas where the disease is most common? It has been tried to find answers to these questions in this way. Archival sources, provincial yearbooks, local media organs and written works have been examined and classified according to the determined subject headings, taking into account the chronology. For example, archive documents, yearbooks and written works related to the spread of the disease throughout the country and within the borders of the province have been classified according to space and chronology. In order to determine the effect of the local press in the struggle carried out in the areas where the disease, which is the main subject of the study, was examined, the findings were classified according to the method of struggle, chronology and place. It is aimed to make an analysis by using the findings obtained as a result of the classification.

Sources of Research; As the main sources of this study, documents selected from the Prime Ministry Republic Archive, copyrighted works and Akgün, Urfa Postası, Ulusal, Urfa'da Milli, Yeni Işık and Yenilik Newspapers active in the local press were used. While dealing with the fight carried out throughout the country and in Urfa within the framework of the fight against the disease, 9 archive documents from the document collections such as the Prime Ministry - General Directorate of Transactions, the Prime Ministry - Decisions Department and Political Parties - Republican People's Party were used.

Giriş

Anadolu coğrafyasında sıtma olarak isimlendirilen Malarya hastalığı, İtalyanca kökenli olmakla birlikte *male* (*fena/kötü*) ve *aria* (*hava*) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur (Sezgin, 2015: s.37). Malarya tabirinin kullanılmasının nedeni insanların bataklık alanlarda havanın zehirli olduğuna ve kötü havanın insanlar

tarafından solunması ile bu hastalığın oluştuğuna inanılmasından kaynaklanmaktadır. Hastalık dünyanın farklı bölgelerinde farklı isimlerle anılmıştır (Dağ, 2021: s. 162). Örneğin çeşitli dönemlerde *Palüdizm*, *Remittan Ateşi*, *Entermittan Ateşi*, *Bataklık Humması*¹ ve *Wechselfieber* gibi adlarla anılırken, (Gökberk, 1948: s. 1) M.Ö. 200 dolaylarında Roma halkı arasında *Roma Ateşi* adıyla da isimlendirildiği bilinmektedir (Tümbay, 2016: s. 186-187). Anadolu coğrafyasında yaşayan insanların bu hastalığı sıtma olarak isimlendirmesinin nedeni malaryanın en belirgin arazi olan *ısıtmak*'tan kaynaklanmaktadır (Eser, 2016: s. 1657-1658). Hastalık Hindistan halkı üzerinde ciddi etkiler bıraktığından dolayı *Hastalıkların Kralı* olarak isimlendirilirken Çinli bilim adamları ise bu hastalığa *Üç Şeytan* ismini vermişlerdir (Akdur, 2006: s. 53).

Malarya, *Plazmodium* ismiyle bilinen tek hücreli ve hücre içi parazitlerle meydana gelen hastalık çeşididir (Diker, 2020: s. 1825-1826). Hastalığın *Anofel*² olarak adlandırılan sivrisineğin mikrobu ısırma yoluyla aktardığı bilinmektedir. İnsanın kanını emerek beslenen sivrisinekler bu hastalığa yakalanmış olan bireyden aldığı kanı hasta olmayan bir bireye ısırma yoluyla aktararak hastalığı bulaştırmış olur. Sıtma parazitinin dört farklı türü bulunmaktadır. Bunlar; *Vivax*, *Falsiparum*, *Malariae* ve *Ovale*'dir. Bu türler içerisinde bulunan *Vivax*³ en az ölümcül olan sıtma türüdür. *Falsiparum*⁴ ise hastalığın en ölümcül türüdür. *Falsiparum* türü Türkiye'de yerel olarak görülmesi de ülke dışından gelen bireyler aracılığıyla azda olsa bu tür vakalara rastlanılmıştır. *Ovale* ise sadece Batı Afrika kıtasında tespit edilmiştir (Akdur, 2001: s.2). Bu tür parazitler dışında az da olsa beşinci parazit türü olarak *Pl. Knowlesi* görülmüştür. Bu tür genel olarak maymunlarda görülmekle birlikte nadiren de olsa insanlarda da tespit edilmiştir. (Gökberk, 1948, s. 2).

¹ Osmanlı döneminde humma dışında humma-yı rub', maraz-ı sıtma veya marazı merzagi isimlerle anılmıştır (Işık, 2021: s. 53).

² *Anofel*: Anofel bir sivrisinek türüdür. Dünya üzerinde yaklaşık olarak dört yüz türü bulunmaktadır. Dünyada bulunan bu türler içerisinde ise kırk türe yakını sıtma hastalığına neden olmaktadır (Dağ, 2018: s. 74).

³ *Vivax*: Üç günde bir nöbet veren hastalık türüdür. *Benign* sıtma olarak da adlandırılan bu hastalık türü Türkiye'de görülen yerli hastalıktır (Akdur, 2001: s. 2).

⁴ *Falsiparum*: Malign Bu hastalık türü sıtma türleri içerisinde en ölümcül etkiye sahip olmakla birlikte genellikle Afrika, Uzakdoğu ve Güney Amerika gibi tropik bölgelerde sıklıkla görülmektedir. Tropik bölgelerde görülmesinden dolayı tropik sıtma olarak da isimlendirildiği bilinmektedir (Akdur, 2001, s. 2).

Hastalığın yayılışı yalnızca iklim ve doğa etkenli olmamakla birlikte insanların su ve toprağı aşırı olarak kullanması, sivrisineklerin yaşam alanlarından uzak olan bataklıkların kurutulması ve buna bağılı olarak sivrisineklerin yeni bataklık arayışına girmesi, ormanlık alanlarının tarım amaçlı tahrip edilmesi, devamında bu alanların bataklığa dönüşmesi, insanların doğaya olan müdahalesi ile ekolojik dengenin zarar görmesi gibi başlıca etkenler karşımıza çıkmaktadır (Yüksel, 2008: s.3-4). Eylül ve Ekim ayları hastalığın en yaygın dönemlerinden biridir. Bunun temel sebebi sivrisineklerin bu aylarda üremiş olmasıdır. Temmuz ve Ağustos ayları ise hastalığın yayılma etkisinin en düşük olduğu aylardır. Çünkü bu aylarda sivrisinekler sıcak havadan dolayı su kaybetmektedirler (Akgün Gazetesi, 14 Haziran 1946: 1-2). Bundan dolayı hastalıkla mücadelede sivrisineklerin üreme döneminden önceki zaman zarfını kullanmaları etkili olmaktadır.⁵ Sivrisineğin ısırma yoluyla insan vücuduna aktardığı mikrop kısa zamanda kemik iliklerine, dalağa, beynin ince damarlarına ve karaciğere yerleşmektedir. Mikrobun bireyin vücuduna iyice yerleşmesi neticesinde bireyde zayıflama (özellikle kol ve bacaklarda), karında şişme, yürüyemez ve iş göremez hale gelme gibi belirtilere rastlanılmakla birlikte günlük hayatı olumsuz şekilde etkilemektedir (Tuğluoğlu, 2008: s. 351-352).

Hastalığın tarihsel gelişim sürecine baktığımızda, Hint ve Mısırlı hekimlerin hastalığın belirtilerini günümüzden yaklaşık olarak 3500 yıl önce tanımladıkları görülmektedir. Bu hekimler yaptıkları çalışmalar neticesinde hastalığın belirtilerini ortaya koyarken sivrisineklerin de önemine değinmeyi ihmal etmemişlerdir. Yine sıtma hastalığının insanlık tarihinin ilk yazılı metinlerinde yer alacak kadar eski bir geçmişe sahiptir. Sıtma ayrıca salgın hastalıklar arasında insan üzerinde en fazla etki bırakan hastalık olarak bilinmektedir. Tarihin farklı dönemleri incelendiğinde ülke ekonomilerinde ve ülke nüfus artışlarında olumsuz etkiler bıraktığı da görülebilmektedir. Mezopotamya, Grek ve Eti gibi dünyanın köklü uygarlıklarının zayıflayıp tarih sahnesinden silinmesinde etkili olan hastalık olarak tarih kayıtlarına geçmiştir (Yüksel, 2008: s.3).

---

⁵ Sıtmayla mücadelede vatandaşa düşen görevler hakkında bilgi aktaran haber metni için bkz. Ek-1 (Akgün Gazetesi, 9 Ağustos 1945, s. 1).

Literatür taraması neticesinde Cumhuriyet döneminde Urfa’da görülen sıtma hastalığı ile ilgili Abdullah Orak “Urfa’da Sağlık Sorunları”, Mustafa Dağ, Urfa’da Sağlık (1900-1950) - Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar” ile “Cumhuriyet Döneminde Urfa’da Sağlık (1923-1950)” çalışmalarının yapıldığı tespit edilmiştir. Bu manada bulaşıcı hastalıklardan biri olan Sıtma Hastalığının Urfa’daki durumuna dair bu çalışma ile literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

1. Ülke Geneline Sıtma Hastalığının Gelişim Süreci

Sıtma hastalığı daha önceleri Anadolu’da varlığını göstermekle birlikte bilhassa Osmanlı İmparatorluğun son dönemlerinde yoğun olarak görülmüştür (Yücebaş, 2020: s. 65). İmparatorluğunun son dönemlerinde olduğu gibi temelleri atılan yeni devletin de sıtma hastalığıyla mücadelede kısa zamanda başarı elde edebilmesi için hastalıkla mücadele alanında eğitilmiş memurlar yetiştirmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda 1926 yılında *Küçük Sıhhiye Memurları Kanunu* çıkartılmıştır. Hazırlanan bu kanun çerçevesinde askerler arasında okuma yazma bilen 500 kişilik bir gruba bu alanda eğitim verildikten sonra 18 ay sıtma hastalığı ile mücadele için memurluk yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bu uygulamadan başarı elde edilmesi durumunda uygulamanın her yıl düzenli olarak devam ettirilmesi kararı alınmıştır (Özpekcan, 2002: s. 769). Hastalıkla mücadelede asıl önemli adım 13 Mayıs 1926 tarihinde 21 maddeden müteşekkil *Sıtma ile Mücadele Kanunu* ile atılmıştır. Bu kanun çerçevesinde kanlarında parazit bulunan bireylerin tedavi edilmesi, hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla hastalığa yakalanmamış bireylerin hastalıklı ortamlardan uzak tutulması ve Anofellerin üremesini engelleyerek bataklıkların en kısa zamanda kurutulması kararlaştırılmıştır. Fakat Sıtma İle Mücadele Kanunu Meclis’te tartışmalara neden olmuştur. Çünkü yasayla belirlenmiş olan kanunlara uymayan bireylerin cezalandırılmasına yönelik maddeler içerisinden dolayı tartışmalara neden olmuşsa da kısa zamanda kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir (Özkaya, 2016: s. 79).

Zamanla kinin⁶ ilacına duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte bu ilacın dış ülkelerden karşılanmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Örneğin 26.04.1930 tarihinde Avrupa'dan kinin satın alınması kararlaştırılmıştır (BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 10, Dosya: 22, Sıra: 4). Hollanda, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerden kinin satın alınmıştır (BCA, Fon: 030.10.1.2, Kutu: 178, Dosya: 230, Sıra: 9; BCA, Fon: 030.10.0.0, Kutu: 177, Dosya: 223, Sıra: 17; BCA, Fon: 030.18.1.1, Kutu: 14, Dosya: 39, Sıra: 10). Kinin ilacının temini konusunda yaşanan sıkıntılar ve ilacın yeterli miktarda bulunmamasından dolayı 1933 yılında Resmi Gazete'de bir genelge çıkarılmıştır. Bu genelgede kinin ilacının ve diğer sıtma ilaçlarının sadece fakir köylülere, geçimini sağlamak için toprakla uğraşan işçilere, kasaba ve şehirlerdeki fakirler ile sıtma mücadelesi çerçevesinde belirlenen bölgelerde gerekli görülen insanlara dağıtılması hususları yer almıştır. Genelge çerçevesinde belirlenen kişiler dışında kinin ilacını farklı kişilere dağıtan şahıslar suçlu bulunacaktır (Resmi Gazete, 15 Teşrinisani 1933, S. 2553, s. 1).

Bunun yanı sıra ileriki yıllarda ülke içerisinde sıtma hastalığı ile mücadelede deneyimli ve bilgili bireylerin yetiştirilmesi için 03 Haziran 1935 tarihinde Roma'da düzenlenecek kurslara Dr. Abdurrahman Beren ve Dr. Muhit Çolakoğlu'nun katılmaları için karar alınmıştır (BCA, Fon: 30.18.1.2, Kutu: 55, Dosya: 45, Sıra: 13).

1936 yılına gelindiğinde, hastalığın oluşumuna ve yayılmasına zemin hazırlayan çeltik ekimini kontrol altında tutmak, arazi sulamalarını düzenlemek ve çeltik arazilerinde çalışan işçilerin hastalıktan korunmaları için *Çeltik Ekim Kanunu* çıkartılmıştır (Karacaer Çakır, 2021: S. 218). 1940'lı yıllara gelindiğinde ise Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye genelinde %50 olan sıtmalı hasta oranı çıkarılan kanunları ve yapılan çalışmalar sonucunda %11'e düşmüştür (Özkaya, 2016: s. 80).

21 Eylül 1940 tarihinde memleketin kinin ihtiyacını ithalat yoluyla karşılamak için Türk Kızılay Cemiyeti'ne 1 milyon lira kredi verilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, Fon:

---

⁶ Kinin: Amazon bölgesinde yetişen Kınakına adı verilen ağacın kabuğundan toz şeklinde elde edilen bir ilaç çeşididir. Farklı türleri bulunan bu ilaç tabiplerin sıtma hastalığı tedavisinde en fazla kullandığı ilaçtır. Acımsı bir tadı olmakla birlikte sindirimi kolay ve suda erimesi zor olan bu ilaç özellikle ateşli hastalıklar olan grip ve sıtma gibi hastalıklarda yıllarca tek tedavi ilacı olarak kullanılmıştır. Ancak sıtma hastalığının tüm çeşitlerine cevap vermediği için ve ayrıca zamanla kimya biliminin gelişmesi ve sıtma hastalığının tedavisi için daha etkili ilaç üretilmesi ile birlikte önemini kaybetmiştir (Sert ve Dölen, 2017: s. 637-638).

030.18.1.2, Kutu: 92, Dosya: 92, Sıra: 1). Kinin ilacı kadar sıtma hastalığı ile mücadelede hastaları tedavi etmek amacıyla Atebrin denilen ilacın da kullanıldığı tespit edilmiştir (Tanık, 2019: s. 224). Bu ilaç sıtma hastalığını tamamen yok etmemekle birlikte tefrih (kuluçka) devresini uzatmaktadır. Atebrin, hastalığı tamamen yok etmemesine rağmen halk tarafından daha fazla tercih edilmektedir. Bunun nedeni ise; ilacın daha ucuz olması, ilacı kullanan hastaların ağızlarında acılık oluşturmaması ve kulak çınlamasına neden olmasından kaynaklanmaktadır (Ünalın, 1943: s. 155-156).

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte ülkeler arasında gerçekleşen ticaret olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu dönemde sıtma hastalığı ile mücadelede kullanılan kinin ilacının kolaylıkla temin edilemediği görülmektedir. 1941 yılında ülke genelinde kullanılan kinin 46.000 kg iken 1944 yılında bu oran 5.000 kg'a düşmüştür. Hükümet savaş tehlikesini göz önünde bulundurarak savunmaya ayrılan bütçeyi arttırmak zorunda kalmış ve bu durum da hastalıklarla mücadele edilmesi için ayrılan bütçede kısıtlamaya gidilmesine neden olmuştur. Her ne kadar 1930'lu yıllarda hastalığın üreme ve yayılma ortamı olan bataklıklar kurutularak koruma altına alınmış olsa da II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu alanların bakımsız kalması sonucunda bataklıklar tekrar hastalığı yayan sivrisineklerin üreme alanları haline gelmiştir. (Orak, 2015: s. 116) Yine Mustafa Kemal'in Manastır Askeri Lisesi'nde öğrenci iken 1896 yılında sıtma hastalığına yakalandığı bilinmektedir. Hastalığının ilerlemesi üzerine üç aylık bir izin neticesinde Selanik'e gelmiş ve burada iki ay dinlenip tedavi gördükten sonra tekrar eğitimine devam etmek için Manastır'a dönmüştür (Borak, 1996, s. 120).

2. Urfa Basınında Sıtma Hastalığı ve Mücadele Yöntemi

Türkiye'nin genelinde olduğu gibi Urfa vilayeti sınırları dâhilinde sağlık kurumlarının mücadele ettiği bulaşıcı hastalıklarından biri Sıtma (Malarya) olmuştur. Urfa halkının yaşam standartlarının iyi olmaması, bölgede bataklık alanların oldukça fazla olması ve halkın geçimini topraktan sağlamasından dolayı hastalığın bölge halkı arasında yaygın olarak görülmesine neden olmuştur (Asoğlu, 2019: s. 287).

Tüm bu etkenlerin yanı sıra Cumhuriyet'in ilk yıllarında Urfa halkının hekimlere ve modern tıp tedavi uygulamalarına ilgi ve güven duymadığı tespit edilmiştir. Şehir merkezinde olduğu gibi kırsal bölgelerde yaşayan halkın hekimlere güvenmediği

özellikle kırsal kesimde yaşayan bölge halkının modern tıp tedavi uygulamaları yerine tekkelerin, türbelerin, hocaların ve atarların hastalıklarına şifa olacağı düşüncesi hâkimdir. Nitekim bölge halkı arasında Urfa bir kadının hastalığa yakalanması neticesinde kadının hekimlere başvurarak tedavi olması uygun bulunmazdı. Yakalanmış olduğu hastalıktan kurtulmak için hekimlere başvuran Urfalı kadınlar ise yanlarında refakatçi bir erkek alarak hekimin yanına giderek hastalıklarını anlatmaktadırlar. Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte sağlık alanında yapılan çalışmalar neticesinde modern hekim hizmeti veren kurumlar arttırılmaya başlanmıştır. Yapılan bu düzenlemeler sonucunda modern tedavi yöntemlerinde başarı sağlandığını gören halk, modern tıp yöntemlerini uygulamak için alanında uzman hekimlere başvurmaya başlamıştır. Bu gibi gelişmeler Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Urfa'da da hekimlere karşı duyulan olumsuz düşüncelerin zamanla değişmesini sağlamıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde var olan bu olumsuz havanın ortadan kalkmasıyla birlikte bölge halkının gerek hekimleri gerekse modern sağlık kurumlarını tercih etme oranında da artış görülmüştür (Kısıklı, 2015: s. 20).

Yine bölge halkının hekimlerden çok halk arasında sağlık alanında ehil olmayan kişilere rağbet gösterdiği tespit edilmiştir. Konuyla alakalı Kazım Yazğan, Urfa'da o zamanlarda halkın doktordan ziyade berbere güvendiğini ve berberle anlaşmayan doktorun da yükselemeyeceğini belirtmektedir. Zira halk, berberin önerdiği doktorun başarılı, önermediği doktorun ise cahil olduğunu düşünürdü. Berberler, doktordan hangi ilacın nasıl kullanılacağını öğrenip sağlık alanında ehilmiş gibi davranmaya başlamışlardı. Söz konusu bu durum ehil maskesi altında akıl satan insanların çoğalmasına, halkın da bu insanlara itibar etmesine neden olmuştur (Ulusal Gazetesi, 8 Nisan 1935, s. 2).

2.1. Sıtma Hastalığına Karşı Yürütülen Mücadele

I. Dünya Savaşı sürecinde İmparatorluk genelinde yaygın olarak görülen sıtma hastalığı ile mücadele etmek amacıyla Kinin önemli bir ilaç olarak kullanılmıştır. Hastalığın yaygınlık kazanmasıyla birlikte imparatorluk genelinde halka ücretsiz Kinin ilacı dağıtılmasını ön gören '*Sihhiye Müdüriyet-i Umumisi Bütçesine 50.000 Lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat Kanunu*' çıkarılmıştır. Bu kanun

çerçevesinde 1916 yılında sıtma hastalığı ile mücadele kapsamında Urfa halkının tedavi edilmesi amacıyla 10 kilo kinin gönderildiği tespit edilmiştir (Sert ve Dölen, 2017: s. 639).

1924 yılına gelindiğinde ise dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Refik Saydam (1881-1942) başkanlığında bulaşıcı hastalıkla mücadele etmek amacıyla “Sıtma Mücadele Komisyonu” kurulmuştur (Özer, 2020, s. 706). Komisyonun göreve başlamasıyla birlikte cumhuriyet döneminde sıtma hastalığı ile mücadele başlamıştır (Evsile, 2018: s.9). Komisyonda yapılan çalışma ve araştırmalar neticesinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında hastalığın yaygın olarak görüldüğü Ankara, Adana, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan illerde gerekli tedbirlerin alınması yönünde bir neticeye varılmıştır. Yapılan bu çalışmalar neticesinde 1928 yılında kendi alanında tek kuruluş olarak bilinen *Adana Sıtma Enstitüsü’nün* kurulması kararlaştırılmıştır. Yine Adana Sıtma Enstitüsü’nün faaliyet göstermesi amacıyla gerekli olan kurum binalarının tahsis edilmesi amacıyla 1927 yılında birkaç barakanın satın alındığı kayıtlara geçmiştir (BCA, Fon: 30. 18. 1. 1, Kutu: 24, Dosya: 29, Sıra: 15). Enstitünün kuruluşunda Almanya’dan getirilmiş olan yabancı uzmanların etkili rol oynadığı bilinmektedir. Adana Sıtma Enstitüsü’nün yanı sıra gerek Adana ve Urfa gerekse bölgede bulunan diğer illerde hastalıkla mücadelede görev alan bir diğer önemli kurum olarak Gureba Hastaneleri bir diğer ifadeyle Memleket Hastaneleri önemli görev üstlenmişlerdir. Kuruluşu Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerine dayanan Urfa Gureba Hastanesi’ne⁷ bu mücadelede önemli görevler düşmüştür (Korhan, 2017: s. 610-611).

1927 yılında şehir merkezinde sıtma hastalığı alanında ciddi bir bulaşıcı hastalık sorununun olmadığı ifade edilmekle birlikte şehir merkezine bağlı olan Suruç ve Viranşehir gibi ilçelerin merkezinde, Halfeti’ye bağlı bazı köy yerleşim alanlarında yaşayan insanların yaşam koşullarının iyi olmaması, yoksulluktan dolayı sağlıklı yaşama

---

⁷ Urfa Gureba Hastanesi: II. Abdülhamit döneminde yapımına 1903 yılında başlanan hastane 11 aylık geceli gündüzlü çalışma neticesinde Urfalıların hizmetine açılmıştır. Şehirde bulunan Müslüman ve gayrimüslimlere ayırım yapmadan hizmet veren hastane farklı dönemlerde Gureba Hastanesi, Millet Hastanesi, Memleket Hastanesi veya Hamidiye Hastanesi olarak adlandırılmıştır (Dağ, 2017: s. 42-44. ; İkinci ve Asoğlu, 2017: s. 109-111).

gereken önemin verilmemesi ve halkın tarımsal yaşamla iç içe olmasından dolayı sıtma vakalarının bu bölgelerde görülmesine neden olmuştur (Kapaklı, 1998: s. 20). Viranşehir, Suruç ve Halfeti'nin merkez ve kasabalarında bulaşıcı hastalıkla mücadele etmek amacıyla önemli çalışmalar yürütülmüştür. Urfa İl merkezinde Özel İdare'nin bünyesinde bulunan 50 yataktan oluşan bir hastanenin yanı sıra şehir merkezine bağlı Siverek ilçesinde bulunan hastane hastalıkla mücadelede üs olarak kullanılmıştır. Yine şehir merkezinde hastalıkla mücadelede kullanılmak üzere gezici görevi yapan iki hastane ve küçük çapta görev yapan iki de gezici sağlık ekibi bulunmaktadır. Bölge halkının büyük çoğunluğunun geçim kaynağının tarım olması ve bundan dolayı kırsal alanda yaşamını devam ettirmesi neticesinde şehir merkezine veya ilçe merkezine gelip tedavi olması her zaman mümkün olamıyordu. Ancak yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık politikası çerçevesinde “Ülkenin en ücra köşesinde bulunan bireyin sağlıklı olma hakkı vardır” ilkesi doğrultusunda “Gezici Sağlık Ekipleri” oluşturularak, bu ekiplerin bizzat köylere giderek sıtma hastalığına yakalanmış olan bireylerin tedavilerini yapmakla görevlendirilmiştir (Güzel, 2012: s. 247-248).

Gezici sağlık ekipleri her ne kadar sıtmalı hastaların tedavisi konusunda faaliyet göstermiş olmasına rağmen ortada bir gerçek vardı ki o da bölge halkının geçim kaynağının tarım olması ve kırsal alanda yaşaması idi. 1943 yılında gerek vilayet genelinde gerekse de Suruç kazası, Mercihan ve Akziyaret nahiyesinde bulunan çoğu köylerde sıtma hastalığı yaygın olarak görülmüştür. Hastalığın halk arasında yayılması tarım sektörünü de olumsuz olarak etkilemiştir. Nitekim tarım işinin yoğun olduğu dönemlerde hastalığa yakalanan halk, haftalar boyunca iş yapamaz hale gelmiştir. Söz konusu bu durum temmuz ayında hasadı yapılması gereken ekinlerin hastalıktan dolayı hasadının yapılamaz hale gelmesine neden olmuştur. Hastalığın bu boyutta artmasındaki etkenlerden biri geçim kaynağı ve kırsal alandaki yaşam iken diğer etken de kinin ilacının yetersizliği idi. Kinin ilacının da bulunmaması sonucunda tabii olarak sıtma tedavisi ağırlaşmakta idi. Tüm bu yetersizlikler bir defa yatağa düşen köylünün haftalarca hastalıktan başını kaldıramaz hale gelmesine sebep olmuştur. Hastalığa karşı kinin tedarik edilmesi ve alınması gereken diğer önlemler böylesi bir durumda adeta memleket dersi olarak görülmüştür (Yenilik Gazetesi, 13 Ağustos 1943, s. 1. ; Orak,

2017: s. 83). Kinin ilacının yetersiz olması ve ilaca duyulan acil ihtiyaç, ilgili makamların önlem almaları yönünde basında çağrılar yapılmasına sebep olmuştur. Şehirdeki kırmızı ve beyaz kininin bulunmaması, sıtma savaşında dahi bulunmayan kinin çağrılar yolu ile temin edilmesi amaçlanmıştır (Akgün Gazetesi, 27 Şubat 1947, s. 1).

II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) oluşturmuş olduğu olumsuz koşullar neticesinde 1942-1943 yıllarında Türkiye genelinde sıtma hastalığına yakalanma oranı %32'ye yükselmiştir. Bu dönemde hastalıkla mücadele çerçevesinde 19 ayrı bölgede, 109 şube açılarak hastalıkla mücadeleye girişilmiştir. Hastalık bulaşıcı olması nedeniyle kısa sürede o kadar yaygınlık göstermiş ki, ülke genelinde 4614 köyün sıtma hastalığıyla mücadele kapsamına alındığı tespit edilmiştir (Çakırçoban, 2015: 56-57). Ülke genelinde sıtma vakalarının artış ve yaygınlık göstermeye başladığını gören devlet yetkilileri 1945 yılında "Olağanüstü Sıtma Kanunu" çıkarıldıktan hemen sonra aynı yıl içerisinde "Sıtma Savaş Kanunu" yürürlüğe konularak hastalıkla kesintisiz şekilde mücadele edilmesi hedeflenmiştir. Çıkarılan bu kanun çerçevesinde hastalıkla mücadelede daha önce belirlenmiş olan 19 sıtma savaş bölgesine ek olarak 53 bölgenin de olağanüstü savaş bölgesi olarak ilan edildiği görülmektedir. Urfa'nın da aralarında bulunduğu yeni sıtma savaş bölgesi olarak belirlenen iller arşiv belgesinde şu şekilde geçmektedir;

"Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çoruh, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Maraş, Mardin, Muğla, Niğde, Ordu, Rize, Samsun, Seyhan, Siirt, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Urfa, Yozgat, Zonguldak." (BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 107, Dosya: 106, Sıra: 17).

Ülkenin her tarafında örgütlenmiş olan Halkodaları ve Halkevlerinin de başta sıtma ve trahom olmak üzere bulaşıcı hastalıklarla mücadelede önemli görevler üstlenmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreter Vekili N. Kansu, sıtma hastalığı ile mücadelede Halkodalarının ve Halkevlerinin hükümete destek vermesinden dolayı hastalığın önünün alınacağı konusunda ümitli olduğunu aktararak

bu desteğin sadece sıtma hastalığında değil frengi ve trahom gibi diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadelede de devam etmesi temennisinde bulunmuştur. Halkodaları ve halkevlerinin özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadelede atılacak olan adımlar hakkında halkı bilgilendirme faaliyetleri, halka hastalıklardan korunma yollarının neler olduğu hakkında bilgi vermesi ve broşürlerin dağıtılması gibi görevler üstleneceklerini ifade etmişlerdir (BCA, Fon: 490.01.0.0, Kutu: 5, Dosya: 26, Sıra: 22). Aynı faaliyetlerin Urfa Halkevi tarafından da icra edildiği görülmektedir. Urfa Halkevi Başkanı Salahadin Atabey 3 Mart 1943 tarihinde sıtma hastalığıyla mücadele çerçevesinde bölge halkına ücretsiz şekilde muayene hizmeti vermekte olan Dr. H. Basri Yücesoy'a, Hükümet tabibi Esat Erol'a, Sıhhat Müdür Kemal Gülay'a, H. Dâhiliye Müdürü Müfit Hekimoğlu'na, H. Baştabibi Bürhanettin Önay'a, Trahom Hastanesi Baştabibi Zeki Onal'a teşekkür etmiştir. Sıtma hastalığı ile mücadele bu doktorlar yoğun bir mesai ve gayret göstermişlerdir. Pazar günleri hariç olmak üzere isimleri zikredilen doktorlar, bilhassa fakir vatandaşları parasız muayene ve tedavi ederek mücadeleye katkı sağlamışlardır (Yenilik Gazetesi, 3 Eylül 1943, s. 1).

Sıtma hastalığıyla mücadele çerçevesinde görev yapan doktorların dışında kadroyu güçlendirmek amacıyla çevre illerden doktor tayinlerinin gerçekleştirildiği görülmektedir. 1943 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin emirleri üzerine Maraş Sıtma Mücadele teşekkülüne mensup Dr. Cemal Akçar Urfa'ya tayin edilmiştir. Urfa Halkevi'nde göreve başlayan Cemal Akçar, sabah saat (08:30'dan 12:00'a) ve (15: 30'dan 18:00'a) kadar sıtma hastalığından mustarip olanları parasız tedavi ederek mücadeleye dahil olmuştur (Yenilik Gazetesi, 22 Eylül 1943, s. 1). Cemal Bey göreve başladığı andan itibaren dört gün içerisinde 700 sıtmalı hastaya bakmakla birlikte aynı zamanda daha öncesinde değerinden daha fazla fiyata satılan kinin ilacını da ücretsiz dağıtmıştır. Dört gün içerisinde 700 hastanın bir doktor tarafından muayene edilmiş olması hastalığın ne denli yaygın olduğunu göstermekle birlikte il dâhilinde görev yapan sağlık personelinin de yetersiz olduğunu gözler önüne sermektedir (Yenilik Gazetesi, 26 Eylül 1943, s. 1).

Yine Cumhuriyet'in ilk yıllarında salgın hastalıklarla mücadelede Şifa Eczanesi'ni (Boncuklu) çalıştıran Mehmet Zeki Anlağan, Yeni Eczanesi'nin sahibi Halil Nejat Sezer, Musa Kazım Eczanesi'nin sahibi Musa Kazım Bey, Burhanettin Adnan Sayrun Bey⁸, Dr. Salih Süleyman Dörtbudak Bey,⁹ Dr. Burhanettin Oney, Hüsamettin Özgan gibi isimlerin Urfalılara bu alanda hizmet verdikleri tespit edilmiştir (Dağ, 2017: s. 90-100). Hastalıkla mücadelede adeta seferberlik başlatılmış ve Urfa halkının hastalıkla mücadele etme ve hastalıktan korunması konusunda bilgilendirilmesi için Halkevleri, Halkodaları, Belediyeler ve sağlık alanında bölgede hizmet veren diğer kurumlar olduğu gibi yerel basın da bu konuda önemli görevler üstlendiği dikkat çekmektedir. Basın mücadeleye verdiği önem ile sıtma hastalığında kullanılan ilaçların ne şekilde kullanılması gerektiği konusunda halkı bilgilendirme misyonunu üstlenmiştir (Akgün Gazetesi, 7 Mayıs 1945, s. 1, 4). Özellikle Urfa'da dönemin önde gelen gazetelerinden biri olan Yenilik Gazetesi'nin üzerine düşen görevi yerine getirmek amacıyla sıtma hastalığı ve hastalıkla mücadele yöntemleriyle ilgili olan gelişmelere geniş yer vererek halkı bilgilendirmeye çalıştığı tespit edilmiştir (Yenilik Gazetesi, 27 Nisan 1944, s. 2; Yenilik Gazetesi, 2 Mayıs 1944, s. 2; Yenilik Gazetesi, 4 Mayıs 1944. s. 2). Bu bağlamda örnek olarak ise 27 Nisan 1944 tarihinde "Sıtmaya Karşı Yeni Mücadele Usulleri" başlığı ile çıkan haber gösterilebilir.

"Umumi olarak sivrisineklerin naklettikleri hastalıklara gayet sıcak ülkelerde rastlanır ve cenup Amerika'da mevcut olan malarya hastalığı nadiren imal eyaletlerinde baş gösterir. Sarı humma ve malaryanın yalnız sivrisinekler tarafından nakledildiği hakkında yapılan keşifler dünya tıp tarihinde müstesna bir hadise teşkil etmektedir. Sarı humma gayet tehlikeli bir hastalıktır. Fakat bu öldürücü hastalığın aşısı vardır. Malarya muhafiyeti için tertibat alınmayan yerlerde, kandaki malarya mikroplarına karşı kinin ve son zamanlarda inkişaf eden atabirinle mücadele edilmektedir. Lakin bu ilaçlar hastalık üzerinde tamamen müessir değildir ve aynı zamanda bu ilaçların zararlı olmaları da

⁸ Adnan Sayrun Bey 1949 ile 1961 yılları arasında özellikle trahom salgınıyla mücadelede Urfa'da önemli hizmetlerde bulunmuş göz doktorudur (Doğan, 2017: s. 70).

⁹ Yzb. Salih Dörtbudak 1933 ile 1935 yılları arasında Urfa Askeri Hastanesinde sağlık hizmetinde bulunmuştur (Tok, 2017: s. 124).

mümkündür. *Malarya* dünyanın birçok kısımlarında bir belde hastalığı olarak tespit edildiği için, kontrolü güç olan bir numaralı askeri hastalıktır.

Geçen dünya savaşında bütün ordular *malarya* hastalığından hareketsiz kalmışlardı. Makedonya'da Alman ve Müttefik ordularının üç sene birbirlerine karşı harekete geçmelerine sıtma mani olmuştur. Şiddetli ve müzmin *malarya* hadiseleri savaş kurşunundan daha ağır kayıplara sebebiyet vermiştir. *Malarya* hastalığının salgın halini aldığı yerlerde, muntazam surette sivrisinekler öldürülerek bunlara hastalığı nakletmek imkânları verilmemektedir. Bu usulle *malaryanın* kontrol edilişi, olgunlaşmamış sivrisineklerin yok edilmesi işine yeni bir ehemmiyet bahşetmiştir. Sivrisinekleri öldürmek hususunda en ehemmiyetli silahlardan biri de Birleşik Amerika Ziraat Vekâletindeki "Entomotogy" Bürosu tarafından inkişar ettirilen aerosol usulüdür" (Yenilik Gazetesi, 27 Nisan 1944, S. 2 benzer haberler için bkz. Yenilik Gazetesi, 23 Nisan 1944, s. 2; Yenilik Gazetesi, 28 Ocak 1950, s. 3; Yenilik Gazetesi, 8 Nisan 1943, s. 2; Akgün Gazetesi, 13 Temmuz 1946, s. 2; Akgün Gazetesi, 14 Ağustos 1937, s. 2).

Gerek belediyenin yürütmüş olduğu mücadele faaliyetleri gerekse hastalıkla mücadele çerçevesinde görev yapan memurların özverili çalışmaları neticesinde 1945 yılından itibaren Urfa ilinde sıtma hastalığıyla mücadelede %50 oranında başarı elde edilmiştir. Ancak il genelinde yürütülen mücadelede tam anlamıyla bir başarı sağlanamamıştır. Bunun temel nedenlerinden biri şehrin ortasından geçmekte olan Karakoyun Deresi'nin etrafa yaymış olduğu hastalığa neden olan mikroplardır. Diğer bir neden ise ölen hayvan leşlerinin yaşam alanlarına yakın bölgelere atılmış olmasıdır (Akgün Gazetesi, 10 Ekim 1945, s. 1). Bu nedenler sıtma hastalığının bireylere bulaşmasında etkili olduğu gibi gerekli önlemlerin alınmaması durumunda da ölüm vakalarına sebebiyet vermektedir. Sıtma hastalığıyla mücadelede kullanılan ilaçların belediye tarafından meccanen verilmesi, ücretli almak isteyenlerin de eczaneye başvurması gibi olanaklar mücadelenin en belirgin çabalarından biri olmuştur (Akgün Gazetesi, 14 Haziran 1946, s. 1-2).

Yürütülmüş olan bu çalışmalar ve çabalar neticesinde sıtma hastalığıyla mücadelede başarı elde edilmeye başlanmıştır. Nitekim geçen yıllarda sıtmanın yoğun

olduğu köylerde bu yıl sıtma derecesi yüzde yirmi nispetinde düşmüştür. Sıtma vakasındaki bu düşüş halkın tarım işleriyle uğraşmasını ve tarım sektörünün yeniden canlanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla il genelinde sıtma savaşına karşı yürütülen bu mücadele halkı memnun eder hale getirmiştir (Yenilik Gazetesi, 30 Ağustos 1945, s. 1).

1945 yılında elde edilen başarıdan sonra da sıtma hastalığı ile mücadele faaliyetlerine aralıksız şekilde devam edilmiştir. 1948 yılında Sıtma Başkanlığı hastalıkla mücadelede alınacak tedbirleri şimdiden alarak hastalığın yayılım derecesini düşürmeye çalışmıştır. Hastalığa karşı alınan tedbirler arasında sivrisineklerin üreme alanlarından biri olan Karakoyun Deresi'nin pislik sularının kurutulması ve köylerde yaşayan Urfalıların sıtmaya karşı korunması idi. Yine bu yıllarda Sıtma Savaş Dairesi şehrin daha işlek olan Kunduracılar Pazarı'na taşınması kararı verilmiştir (Yenilik Gazetesi, 9 Mart 1948, s. 1; Yenilik Gazetesi, 17 Temmuz 1948, s. 1).

Urfa Sıtma Başkanlığı'nın başına 1948 yılında Dr. Faruk Aksüyek tayin edilmiştir. Aksüyek, göreve gelir gelmez sıtma hastalığı ile mücadele çalışmalarına başlamıştır. Nitekim bu yoğun çalışmaları neticesinde bir buçuk yıllık zaman zarfında sıtma hastalığı ile mücadelede ciddi başarı elde edilmiştir (Yenilik Gazetesi, 6 Şubat 1948, s. 3; Yenilik Gazetesi, 20 Nisan 1949, s. 1). Dr. Faruk Aksüyek'in 20 Nisan 1949 tarihinde Sıtma Başkanlığı görevinden ayrılmasından sonra yerine 21 Mayıs 1949 tarihinde Nurettin Ökten getirilmiştir (Urfa Postası Gazetesi, 24 Mayıs 1949, s. 1). Hastalığa karşı yürütülen mücadele çerçevesinde göstermiş oldukları başarıdan dolayı doktorların terfi aldıkları da görülmektedir. Terfi alan doktorlardan biri Adil Üçok'tur. Urfa sıtma savaş bölgesi Merkez-Akçakale şube doktoru Adil Üçok namzetlik süresini doldurması ve görevindeki liyakatinin anlaşılması sonucunda memur sınıfına kabulüne karar verilmiştir (Urfa Postası, 25 Kasım 1949, s. 1)

1949 yılından sıtma hastalığıyla mücadelede mazot ve petrolün uygulanmaya başlandığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı sürecinde hastalığa yakalanma oranında yaşanan artış bu yeni tedavi yönteminin kullanılmasını gerektirmiştir. Savaşın bitmesi ve yeni tedavi yönteminin kullanılması ile birlikte hastalığa yakalanma oranlarında düşüş meydana geldiği gözlenmiştir (Özkaya, 2016: s. 80).

Dolayısıyla yapılan çalışmalar ve alınan önlemler neticesinde sıtma hastalığı ile mücadelede başarı sağlanmıştır. Daha önceleri büyük oranda sıtmalı olan bölgelerde bu oranın oldukça düşürüldüğü ve köylerde yaşayan insanların büyük bir kısmının sağlıklarına kavuşarak yeniden işlerinin başına geçtiği görülmektedir (Orak, 2017: s. 117-118).

SONUÇ

Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu halkının en önemli sorunlarından biri salgın hastalıklar olmuştur. Bu hastalıklardan biri olan sıtma, mücadelenin en çetin ve başarılı örneklerini göstermiştir. Söz konusu bu hastalıklar ile mücadele etmek amacıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sağlık ve Sosyal Bakanlığı bünyesinde Sıtma Mücadele Komisyonu kurulmuştur. İlk etapta hastalığın yoğun olarak görüldüğü bölgeler tespit edilmiş daha sonrasında ise bu bölgeler olağanüstü sıtma savaş bölgesi ilan edilmiştir. İlan edilen bu yerler arasında Urfa vilayeti de bulunmaktadır. Hastalıkla mücadele çerçevesinde il ve ilçelerde hastane ve dispanserler kurularak zaman içerisinde bu teşkilatlanma geliştirilerek köy halkına kadar ulaştırılmıştır. Urfa ve civar bölgelerinde sıtma salgının yoğun olarak görülmesinin nedenlerinden biri ekonomik sıkıntılar olmakla birlikte diğer yandan olumsuz çevre koşulları, sağlık imkânlarının oldukça kısıtlı olması, halkın kırsal kesimlerde yaşaması, geçimi tarım ve hayvancılık yaparak sağlaması ve tüm bu kırsal yaşamda sağlıksız ortam neticesinde karasineklerin fazlaca olması hastalığın yoğun görülmesine etken olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sıtma hastalığının Urfalılar üzerinde ciddi etkilerinin olmasına bağlı olarak gerekli önlemlerin alınmaması durumunda ölüm vakalarının da yaşandığına şahit olunmuştur. 1925 yılından itibaren Sağlık Bakanı Refik Saydam liderliğinde hastalıkla mücadelede önemli adımların atılması neticesinde kısa zamanda başarı elde edilmiştir. Urfa ve ilçelerinde görev yapmak üzere gezici ekiplerin yanı sıra çok sayıda hekim ve sağlık personelinin bölgeye tayin edilmesi yerel basına yansımış ve bu başarının adımlarından biri olmuştur. Sıtma hastalığından korunmanın yollarını basın aracılığıyla halka duyuran sağlık teşkilatı ayrıca tedavi yöntemlerinden biri olan Kinin ilacının da ne şekilde

kullanılacağı ve halka ücretsiz şekilde dağıtılacağını yerel basın aracılığı ile duyurmuştur. Hekim ve sağlık personelinin noksanlığı, bilhassa kinin ilacının yetersizliği ve II. Dünya Savaşı'nın oluşturmuş olduğu olumsuz koşullar mücadeleyi sekteye uğratmış olmasına mukabil 1945 yılından itibaren hastalığın etkisinin azaldığı görülmüştür. Netice olarak 1948 yılında artık sıtmaya karşı bölgede başarı sağlandığı yerel basında çıkan haberlerden anlaşılmaktadır. Bu başarının sağlanmasında en önemli etken hastalıkla mücadele ve sivrisineklerin üreme alanı olan bataklıkların kurutulmuş olmasıdır.

Sağlık Bakanlığı sıtma hastalığına karşı yürütülen mücadeleyi yalnızca Urfa ve çevresinde değil ülke genelinde de devam ettirerek bu alanda meydana gelen gelişmeleri dikkatle takip etmiştir. İlk yıllarda zor şartlar altında yürütülen sıtmayla mücadele faaliyetleri zamanla hastaneler, dispanserler, köy tedavi evleri ve sağlık personellerinin sayısının artırılmasıyla mücadelede daha kararlı bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Yürütülen kararlı mücadele neticesinde sıtma sadece Urfa'da değil, ülke genelinde de kontrol altına alınmıştır. Genç devletin sağlık alanında bölgede hızlı bir şekilde teşkilatlanarak oluşturmuş olduğu güçlü kadronun çalışmaları ve hastalığın yayılmasına yönelik alınan önlemler neticesinde hastalık kontrol altına alınmıştır. Hastalıkla mücadele çerçevesinde alınmış olan önlemler ve hastalığın gelişim sürecine dair elde edilen bulgular ise bölge nüfusunun çoğunluğunun kırsal kesimde yaşıyor olması, hijyene gereken önemin verilmemiş olması ve sağlık alanında gerekli yatırımların yapılmamış olması hastalığın kısa sürede salgın haline dönüşmesine neden olmuştur. Ancak Genç devletin bölgede sağlık alanında yapmış olduğu yatırımlar, ataması yapılan sağlık personelinin sayısında artışın olması ve halkı sağlık alanında bilgilendirmek amacıyla yapılan çalışmalar neticesinde hastalığa karşı başarı elde edildiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Akdur, R. (2001) *Sıtma*, Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Sıtma Savaşı Daire Başkanlığı.

Borak, S. (1996), *Bilinmeyen Yönleri İle Atatürk*, İstanbul: Ak Yayınları.

Dağ, M. (2021), *Urfa'da Sağlık (1900-1950) Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar*, İstanbul: Hiper Yayınları.

Gökberk, C. (1948), *Sıtma ve Benzeri Hastalıklar*, Adana: Türksözü Basımevi.

Sherman, Irwin W., (2016), *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*, Çev. Emel Tümbay, Mine Anğ Küçüker, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kapaklı, K. (1998), *Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami - Salname 1927*, İstanbul: ŞURKAV Şanlıurfa İl Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları.

Ünalın, A. (1943), *Sıtma – Sıtmalı Yerlerde Çalışan ve Yaşayanlara Pratik Bilgiler*, Ankara: Titaş Basımevi.

Tezler

Asoğlu, İ. (2019), *Birlikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler (1880-1910)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Bektaş, Y. (2006), *Çukurova ve Çevresinde Sık Rastlanan Salgın Hastalıkların Tanı ve Tedavisine Yönelik Bilinçlendirme ve Eğitim Çalışmaları Üzerine Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çakırçoban, İ. (2010), *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Dağ, M. (2018), *Cumhuriyet Döneminde Urfa'da Sağlık (1923-1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Orak, A. (2015), *II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa (1939-1945)*,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Tanık, İ. H. (2019), *Demokrat Parti Döneminde Urfa (1950-1960)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Yüksel, M. F. (2008), *Şanlıurfa Yöresinde Görülen Sıtma Olgularının Tanısında Konvansiyonel Yöntemlerle Moleküler Yöntemlerin (PCR) Karşılaştırılması ve Tür Tayini*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Harran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Şanlıurfa.

Makaleler

Akdur, R. (2006), “Sıtma ve Sıtma Salgınları Tarihi,” *Bilim Tarihi Araştırmaları*, 2: 37.

Çakır, G. K. (2021), “Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53: 202-228.

Esen, A. (2017), “Sihhi-i İçtimai Coğrafya Kitaplarına Göre İç Anadolu’da Görülen Salgın Hastalıklar (1922-1926)”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60: 73-90.

Ekinci, A. Asoğlu, İ. (2017), “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Misyoner Hekimler ve Urfa’daki Faaliyetleri”, *Şehir ve İrfan Dergisi*, 5: 106-117.

Evsile, M. (2018), “Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri (1923-1950)”, *Kesit Akademi Dergisi*, 4(3): 1-19.

Dağ, M. (2017), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Urfa’da Sağlık Kurumları”, *Şehir ve İrfan Dergisi*, 5: 36-50.

Dağ, M. (2017), “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Urfa’nın İlk Eczaneleri ve Sağlık Personeli”, *Şehir ve İrfan Dergisi*, 5: 89-104.

Diker, A. (2020), “Sıtma Hastalığının Sınıflandırılmasında Evrimsel Sinir Ağlarının Performanslarının Karşılaştırılması”, *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 9(4): 1825-1835.

Doğan, H. (2017), “Urfa’da Trahom Salgını”, *Şehir ve İrfan*, 5: 62-71.

Eser, G. (2016), "II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Sıtma İle Mücadele: Kocaeli Örneği," *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III Bildirileri*, Kocaeli: 1657-1668.

Güzel, A. (2012), "1927 Tarihli Urfa Salnamesinin Tarihi Coğrafya Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi," *Gaziantep Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(1): 231-262.

Işık, Z. (2021), "Osmanlı'nın Son Zamanları Cumhuriyet'in İlk Çeyrek Asrında Sıtma Salgınına arşı Verilen Mücadelenin Mahiyeti", *Selçuk Türkiyat Dergisi*, 51: 53-51-82.

Kısıklı, E. (2015), "Urfa Vilayeti" İsimli Eser Çerçevesinde Urfa'nın Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Yılları," *Şurkav Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, 22: 16-20.

Koylu, Z. Doğan, N. (2010), "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Sıtma Mücadelesi ve Bu Amaçla Yapılan Yasal Düzenlemeler," *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 3 (34): 209-215.

Korhan, T. (2017), "Çukurova Bölgesi'nde Görülen Sıtma Salgınlarının Tarihsel Süreci," *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, : 603-620.

Orak, A. (2017), "Urfa'da Sağlık Sorunları", *Şehir ve İrfan Dergisi*, 5: 74-88.

Özpekcan, M. (2002), "TBMM Tutanaklarına Göre Cumhuriyet'in İlk On Yılında Sağlık Politikamız," *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları : 760-781.

Özer, S. (2020), "Maraş'ta Salgın Hastalıklarla Mücadele (1935-1960)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX(41): 701-728.

Özkaya, H. (2016), "Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele," *Türk Aile Hekimleri Dergisi*, 2(20): 77-84.

Sert, G. Dölen, E. (2017), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet Kinini," *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*: 637-658.

Sezgin, D. (2015), "Cumhuriyet Dönemi Sağlık İletişimi Uygulamalarında İlkeler: Türkiye'de Sıtma İle Mücadele", *Akademik Bakış Dergisi*, 50: 33-47.

Tuğluoğlu, F. (2008), "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)," *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 4(32): 351-359.

Tok, F. (2017), “Urfa Askeri Hastanesi”, *Şehir ve İrfan Dergisi*, 5: 120-124.

Yücebaşı, F. (2020), “Gaziantep’te Salgın Hastalıklar ve Alınan Tedbirler (1923-1933)”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı: 57-76.

Gazeteler

Akgün Gazetesi, 13 Temmuz 1946.

Akgün Gazetesi, 14 Ağustos 1937.

Akgün Gazetesi, 7 Mayıs 1945.

Akgün Gazetesi, 10 Ekim 1945.

Akgün Gazetesi, 14 Haziran 1946.

Akgün Gazetesi, 14 Haziran 1946.

Akgün Gazetesi, 9 Ağustos 1945.

Akgün Gazetesi, 27 Şubat 1947.

Resmi Gazete, S. 2553.

Urfa Postası Gazetesi, 24 Mayıs 1949.

Urfa Postası Gazetesi, 25 Kasım 1949.

Ulusal Gazetesi, 8 Nisan 1935.

Yenilik Gazetesi, 3 Eylül 1943.

Yenilik Gazetesi, 27 Nisan 1944.

Yenilik Gazetesi, 2 Mayıs 1944.

Yenilik Gazetesi, 4 Mayıs 1944.

Yenilik Gazetesi, 27 Nisan 1944.

Yenilik Gazetesi, 23 Nisan 1944.

Yenilik Gazetesi, 28 Ocak 1950.

Yenilik Gazetesi, 8 Nisan 1943.

Yenilik Gazetesi, 22 Eylül 1943.

Yenilik Gazetesi, 26 Eylül 1943.

Yenilik Gazetesi, 30 Ağustos 1945.

Yenilik Gazetesi, 9 Mart 1948.

Yenilik Gazetesi, 17 Temmuz 1948.

Yenilik Gazetesi, 6 Şubat 1948.

Yenilik Gazetesi, 20 Nisan 1949.

Yenilik Gazetesi, 13 Ağustos 1943.

Arşiv Belgeleri

BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 10, Dosya: 22, Sıra: 4.

BCA, Fon: 030.10.1.2, Kutu: 178, Dosya: 230, Sıra: 9.

BCA, Fon: 030.10.0.0, Kutu: 177, Dosya: 223, Sıra: 17.

BCA, Fon: 030.18.1.1, Kutu: 14, Dosya: 39, Sıra: 10.

BCA, Fon: 30.18.1.2, Kutu: 55, Dosya: 45, Sıra: 13.

BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 92, Dosya: 92, Sıra: 1.

BCA, Fon: 30. 18. 1. 1, Kutu: 24, Dosya: 29, Sıra: 15.

BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 107, Dosya: 106, Sıra: 17.

BCA, Fon: 490.01.0.0, Kutu: 5, Dosya: 26, Sıra: 22.

EKLER
EK 1

Sanat okulu binası için istenilen arsanın 5 senede yapılamayan tapu işi 3 günde sona erdi

Sanat okulu binasının yapılması için istenilen arsanın tapu işi 5 senede yapılamayan tapu işi 3 günde sona erdi. Bu işin sona ermesiyle sanat okulu binasının inşaatına başlanabileceği beklenmektedir.

Sanat okulu binasının yapılması için istenilen arsanın tapu işi 5 senede yapılamayan tapu işi 3 günde sona erdi. Bu işin sona ermesiyle sanat okulu binasının inşaatına başlanabileceği beklenmektedir.

Montrö ve Lozan

Geçmişten beri devletler Türkiyeyi zafere düşürmüş ve medeni haklarını almışlardır. Bizim için bir devlet gücüyle gümüşün öteden beri Osmanlı imparatorluğuna devlet adamlarına yaptıkları muameleleri bizde yapmak istedikleriydi. Bizim ve medeniler arasında yapacağımız gibi hitap ettiler. İhtiyaçlarımız bir Amir komutan ile derhal besleyeceğimiz ve bildiklerimizi, istediklerimizi biz derhal kabul ettirmeye yeltendik. Dileklerimiz, bir hak olarak değil, çarın bir kadını bilmezlikle diye kabul edilmiş. Bizi bir takım ilki ayınları ile aldığımız çalılışlar.

Eski haklarını tanıyan halde yapmış gibi yapıp onları yeni adlar ve beğenileri yapmak istedik. Bizim için neye göre gümüşün köklerini çarınca bağlandı. Kimisi bütün dünya için istiyor diye gümüşün kararlar vermeye çalıştı. Kimisi muhtemelen bakanlar ederek Lozanda çok konuşulmuş ileri sürdü. Kimisi biz koruyacağımız gibi yapıp fakat hakikatte istiklalimizi tehlikeye sokarak teklifler ile öldürdü kimisi Türk hepatinin vuruşuyla oynayıp onları korumak istedi. Şimdi kimisi biz istiklal savunması konusunda yabancılara devlet bakanından kurtulmuş ve hak istemek için Lozanda gelen milletler arasında değilmiş gibi bir takım kararlar alınmış. Son 2 de

Sıtma Mücadelesinde Kendimize Düşen Vazifeler

Sıtma hastalığı tehlikeli olan bir hastalıktır. İnsanların hayatını tehdit eder ve hayati tehlikelerle karşılaşır. Bu hastalığın yayılmasını önlemek için devletlerin büyük vazifeleri vardır. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Hükümetimizin koruyucu tedbirleri almakta olduğu sıtma mücadelesinde biz vatandaşlar olarak kendimize düşen vazifeleri yerine getirmeliyiz. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Her vatandaşın sıtma mücadelesinde kendisine düşen vazifeleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Sıtma hastalığının yayılmasını önlemek için devletlerin büyük vazifeleri vardır. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Her vatandaşın sıtma mücadelesinde kendisine düşen vazifeleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Sıtma hastalığının yayılmasını önlemek için devletlerin büyük vazifeleri vardır. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Her vatandaşın sıtma mücadelesinde kendisine düşen vazifeleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Sıtma hastalığının yayılmasını önlemek için devletlerin büyük vazifeleri vardır. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Her vatandaşın sıtma mücadelesinde kendisine düşen vazifeleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Sıtma hastalığının yayılmasını önlemek için devletlerin büyük vazifeleri vardır. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Her vatandaşın sıtma mücadelesinde kendisine düşen vazifeleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Sıtma hastalığının yayılmasını önlemek için devletlerin büyük vazifeleri vardır. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Her vatandaşın sıtma mücadelesinde kendisine düşen vazifeleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu vazifelerin yerine getirilmesi için toplumun her üyesinin katkıda bulunması gerekmektedir.

Urfalı halkın sıtma hastalığından korunmak amacıyla yapması gereken vazifeler hakkında bilgi aktarılmaktadır. (Urfa Akgün Gazetesi, 9 Ağustos 1945, s. 1)